

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

e-ISSN: 2148-5704

Cilt 11, Sayı 30, Temmuz 2024 / Volume 11, Issue 30, July 2024

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş/Received: 11.03.2024
Kabul/Accepted: 07.05.2024
DOI: 10.17822/omad.1446204

Atıf/Citation: Seslikaya, Ali. "Osmanlı Sefer Hazırlıkları Sırasında Toplanan Bazı Vergi Türleri ve 1592-1617 Yılları Arasında Vergilerin Tahsilinde Yaşanan Birtakım Aksaklıklara Dair Tespitler". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 11/30 (2024): 397-411.

Ali SESLİKAYA

(Doktorant), Hacettepe Üniversitesi / Türkiye, seslikayaali@gmail.com, 0000-0003-4479-4757

Osmanlı Sefer Hazırlıkları Sırasında Toplanan Bazı Vergi Türleri ve 1592-1617 Yılları Arasında Vergilerin Tahsilinde Yaşanan Birtakım Aksaklıklara Dair Tespitler*

Some Types of Taxes Collected During The Ottoman Campaign Preparations and Observations on Detections Regarding Some Deficiencies in the Collection of Taxes Between 1592-1617

Öz: Başlangıçta savaş gibi olağanüstü zamanlarda alınan avarız türü vergiler, 16. yüzyılın sonuna doğru sürekli hâle getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerde nüzül adı altında hububat cinsinden bir vergi alınırken seferlerin uzun sürmesi ve fazla cephe olması üzerine askerin diğer ihtiyaçları için sürsat, işтира, bedel-i kürekçi gibi yeni vergiler getirildi. Bu vergilerin yetersiz olması üzerine de insanın olduğu yerde doğal olarak sistemin aksaması mümkündür. Eşkiya grupları, vergi toplamakla görevli devlet memurları ve vergi vermemek için -haklı veya haksız- bahaneler bulan halk, vergi tahsilinin aksamasında önemli rol oynuyordu. Devlete alenen isyan eden şakilerin yanında vergi tahsili sırasında reayaya sıkıntı veren bir diğer grup da devlet memurlarıydı. Bunun dışında vergi memurları sefer olmadığı hâlde sefer olduğu bahanesiyle uydurma defterlerle para toplayarak da reayayı zor duruma sokmuşlardır. Vergi çeşitlendirilerek halktan sürekli ve ağır gelen vergiler alınması reayanın tepkilerine yol açmış, kimileri şaki gruplara katılmış, kimisi de vatanlarını terk ederek (cela-yı vatan) mukabelede bulunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, 17. Yüzyıl, Vergi, Eşkiya, Savaş

Abstract: Until the end of the 16th century, taxes levied in extraordinary times such as war were made permanent after this date. In the early periods of the Ottoman Empire, taxes were levied on cereals under the name of nüzül, but as the campaigns lasted longer and there were many fronts, more taxes such as sürsat, işтира and bedel-i kürekçi (cost of rower) were introduced for the other needs of the soldiers. Where there are human beings, it is naturally possible for the system to fail. Bandit groups, civil servants in charge of tax collection and the people who found excuses - justified or unjustified - for not paying taxes played an important role in disrupting tax collection. In addition to the bandits who openly rebelled against the state, civil servants were another group that caused trouble for the reaya during tax collection. In addition, the officials in charge of tax collection also put the reaya in a difficult position by collecting money with fabricated books on the pretext that there was a campaign when there was no campaign. The diversification of taxes and the continuous and heavy taxation of the people led to the reactions of the reaya, some of them joined the rebellious groups and some of them responded by leaving their homeland (cela-yı vatan).

Key Words: Ottoman Empire, 17th Century, Tax, Bandit, War

Extended Abstract

Until the last years of the 16th century, the Ottoman Empire levied tekâlif-i örfiye, or avarız taxes, only in times of war. The fact that wars such as the Ottoman-Austrian Wars (1593-1606), the Jalali rebellions (1593-1611) and the Ottoman-Iranian Wars (1603-1612) took place in the same period and lasted for a long time caused these taxes to turn into taxes levied every

* Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı doktora öğrencisi Ali Seslikaya tarafından Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü danışmanlığında yapılan "Osmanlı Sefer Lojistiğinde Yaşanan Problemler: Ordunun İfaşesi ve Toplumsal Boyutları (1593-1639)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

year. Avarız type taxes were collected as nüzül in the early years. This tax was collected in the form of zahire. In later years, foods such as oil, honey and meat were also included in this scope under the name of sursat. When these two taxes were insufficient, a new tax was levied through purchase, the price of which was determined by the state, and it was called iştır. These taxes covered not only the provisions of the soldiers, but also the animals used to transport the supplies during the campaign and their food. Taxes could be collected in cash as well as in kind. The most important reason for this was whether the places where the taxes were collected were close to the route of the expedition and whether the material would spoil or not.

In the 17th century, the fact that wars were fought on many fronts and lasted for a long time caused irregularities and abuses in the taxes levied from time to time. There are many judgements on this subject in the Mühimme registers. For example, during the Celâlî campaign, three pashas wanted to collect taxes and sipahi around Kütahya at the same time, which caused confusion. In some judgements, it is seen that the kadıs in charge of collecting the tax made up their own books and collected avarız tax accordingly, and they embezzled these taxes. In some judgements, the qadi treated the communities according to the invented ledger and demanded the tax accordingly. In cases where the people complained of not being able to pay their taxes, they acted according to the ruling of the süblime port (Divan-ı Hümayun). This situation was sometimes in favour and sometimes against the people of that region. Those who were unable to pay taxes were in a sense intimidated by leaving their lands. As a result of the Jalali rebellions, there were some people who left the places they lived in. Some of these were outside the control of the state, while many of them were under the control of the state. There are complaints that people who left their homelands during the collection of avarız were asked to pay the taxes they had paid in the homeland they had left, even though the taxes that should have been collected in the place where they were currently living were collected.

At the end of the 16th century and the first quarter of the 17th century, bandit attacks occurred during the collection of avarız taxes or during their delivery to the ranges. Examples of this were especially common during the Jellali rebellions. Some Celâlî rebels were among the soldiers assigned by the state to fight against rebels and protect taxes. The bandit groups treated the officials in charge of tax collection with violence. Usurped supplies could cause soldiers to revolt during the campaign.

Köprülüzâde Fazıl Mustafa Pasha had seen the troubles of the people due to the taxes, the abuses during their collection and the state's being affected by them before his own sadaret. The reaya, who were tired of constant taxes, were leaving their lands and depriving the state of this important income. The non-Muslim population living along the borders rebelled and switched to the side hostile to the Ottoman Empire. In order to regain the people's trust in the state due to such problems, all taxes such as avarız were abolished and the mevkufat registers in which these records were kept were sent to Edirne to be burnt. When there was a need for supplies during the campaign, they were purchased from the people at the expense of the state. However, the Pasha's death during the Battle of Slankamen left the reform efforts unfinished. Eventually, Tekâlif-i örfiye taxes were abolished after the Tanzimat period.

Giriş

Osmanlı Devleti sefer hazırlıklarını yapmaya başladığı andan seferden dönüşüne kadar bir plan çerçevesinde hareket etmiştir. Klasik dönem Osmanlı savaş başarılarının altında yatan sebeplerden biri, kendi iç dinamiklerinden yeteri derecede istifade etmesidir. Bu iç dinamikler içerisinde devletin vergilerle askerinin iâşe ve lojistik ihtiyaçlarını mümkün mertebe eksiksiz karşılanması önemli bir yer tutmaktadır. Geniş topraklara sahip olan Osmanlı bu ihtiyaçları dışarıya bağlı kalmadan temin edebilmekteydi. Hiç şüphesiz bir sefer incelenirken, seferi gerektiren sebepler, sonuçları, bu sırada ordunun durumu, toplanması, teçhizatı, iâşe ve ikmal gibi konular ele alınacaktır. Sefer hazırlıkları çok kapsamlı ve farklı kalemlerden oluşmaktadır. Bu yüzden makalede sefer için talep edilen vergilerin bir kısmının tahsili ve bu sırada karşılaşılan zorluklar incelenecektir.

1. Savaş Zamanında Alınan Bazı Olağanüstü Vergiler

Kuruluş yıllarında Osmanlı Devleti'nin ordusu aşiretlerden oluşturuyordu. Sınırların küçük olması, ordunun toplanmasının yanında iâşe ve lojistik meselelerin halledilmesini de kolaylaştırıyordu. Fakat sınırların genişlemesi devlete daimî bir ordu kurmayı zorunlu kılıyordu. Bunun ilk adımı I. Murad zamanında atıldı. Kazasker Çandarlı Kara Halil ve Molla Rüstem'in önerisiyle Yeniçeri Ocağı kuruldu.¹ Sınırların genişlemesi ordudaki birim ve asker sayısının artmasını beraberinde getirirken sefer organizasyonlarının hazırlık, lojistik ve iâşe konularını da etkilemiştir. Nitekim bu durumu sorunsuz bir şekilde çözebilmek için bir lojistik ve menzil sistemi geliştirilmiştir. Bu sistem dört ana unsur üzerine inşa edilmiştir: vergi, iâşe, lojistik ve menzil. Bahsi geçen bu dört unsur her ne kadar birbirinden ayrı gibi görünse de birbirini etkileyen domino taşı niteliğindedir.

Osmanlı Devleti bir sefer kararı aldığı zaman ilk önce bu seferin mali altyapısını oluşturmaya çalışırdı. Bunun için halktan birtakım vergiler alınırdı. Bunlar avarız, nüzül ve sürsat gibi vergilerdir. Bu vergilerden bazıları aynı olarak tahsil edilirken bazıları nakdi olarak tahsil edilmekteydi. Bu durum sefer güzergâhına ve vergi alınacak yerin sefer güzergâhının uzunluk ve kısalığına göre değişmekteydi. Zira o dönemde temin edilecek yiyeceklerin bozulmadan muhafaza edilmesi ve korunması meselesi bu maddelerin temini meselesinin aynı ve nakdi olma durumunu belirliyordu.²

Bu vergilendirme sisteminin başında diğer bir adı da tekâlif-i örfiye olan avarız-ı divaniye vergisi gelmektedir. Çok eski bir vergi olan avarız vergisinin Osmanlı Devleti'nden önce Anadolu Beylikleri döneminde kullanıldığı malum ise de ne zaman tahsil edilmeye başlandığı bilinmemektedir.³ Avarız, devletin normal şartlar altında aldığı şerî ve örfî vergiler haricinde seferberlik gibi olağanüstü şartlarda aldığı bir vergidir.⁴ Avarız-ı divaniyenin amacı askerin geçeceği yol boyunca hazırlanan menzillere belirlenen erzakı istenilen miktarda orduya satmak, ordunun ihtiyacı olan harp malzemeleri ile arpa, saman gibi ihtiyaçları tedarik etmek, nakletmek ve gerekirse işçi, araba veya hayvan gibi orduya yardımcı olacakları temin edip, hisar yapmak gibi meseleleri halletmektir.⁵ Bu şekilde ordunun sefer sırasında iâşesi için gerekli olan ihtiyaç maddeleri avarız vergisi yoluyla temin edilirdi.⁶ Bundan dolayı avarız vergisi halk arasında "salgun" olarak adlandırılıyordu.⁷

Avarız vergisinin toplanma usulü hane hesabına göre yapılmaktadır. Fakat bu hane gerçek manada bir haneyi temsil etmez. Kişilerin veya bir beldenin ödeme gücüne göre bir hane olabildiği gibi birkaç hane de bir avarız hanesine denk gelebilirdi. 16. yüzyılın başlarında hakiki bir hane bir avarız hanesine denk gelirken bu tarihten sonra bir avarız hanesi 3, 5, 7, 10 hatta 15 haneye kadar çıkabilirdi. Avarız hesaplanırken buçuk "rubu" (1/4), sülüs (1/3) gibi kesirli ifadelerle hesaplanabildiği gibi tam olarak da hesaplanabilirdi. Avarız hanesinden derbentçi, menzilci, köprücü yerine göre çeltikçi, tuzcu gibi bazı devlete özel görevlere memur edilmiş

¹ Kemal Beydilli, "Yeniçeri," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 450.

² Lütfi Güçer, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler (İstanbul: Sermet Matbaası, 1964), 87-92; Halil Sahillioğlu, "17. Yüzyıl Sonunda Bolu Livası Sürsat Bedeli," Çele, Sayı. 11 (1964): 15; Ömer İşbilir, "XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996), 19.

³ Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Örfî Vergiler ve Bu Vergilerin Kaynağı Olan Örfî Hukuk," Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı. 4 (1986): 294.

⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Avarız," İslam Ansiklopedisi (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1988), 13. Süleyman Polat, "Osmanlı Sefer Organizasyonunda Pratik Çözümler: 1634-1635 (H. 1044) Tarihlerinde Karahisar-ı Şarkî'de "Mükellefiyet Şeklinde Yürütülen İştira" ile Zahir Temini," Gazi Akademik Bakış Dergisi 4, Sayı. 8 (2011): 163.

⁵ Barkan, "Avarız," 14.

⁶ Uğur Kurtaran, "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik," Turkish Studies 4, Sayı. 7: 2272.

⁷ Kazıcı, "Osmanlılarda Örfî Vergiler," 295.

kişiler bu hane ve vergi uygulamasından muaf tutulurdu.⁸ Bu muafiyetler belirlenirken muhtemelen Anadolu Beylikleri zamanında uygulanan muafnameler esas alınmıştı.⁹

Nüzül, kelime itibarıyla bir yere konma, inme, misafire hazırlanacak yemek manalarına gelmektedir.¹⁰ Osmanlı'da kullanılan mana itibarıyla da bir sefere çıkan askerin yeterli orandaki zahire miktarını karşılamak ve istenilen zamanda istenilen yere götürülüp hazır tutulmasıdır. Nüzül zahiresi meselesinde mükellef statüsünde bulunan kişi kazadır.¹¹ Nüzül ve sürsat gibi vergilerde mükellef, kişi değil mali bölgedir. Yani mükellefiyet bir kadının idare sahasına giren mali, idari, adli, iktisadi bölgedeki şehir, kasaba ve köyleri kapsıyordu.¹² Bunun bir başka göstergesi de Divan-ı Hümayundan nüzül, sürsat gibi vergilerle alakalı verilen emirlerin önemli bir kısmının kadılarına gönderilmesi, bu tür malların bizzat kadıların nezaretinde istenilen yere ulaştırılması, ordunun iaşesi için istenen bu vergilerden kadının sorumlu tutulması; merkezi hükümet tarafından yapılan tevziatın kaza esası üzerinden yapılmasıdır.¹³

Avarız vergisinin toplanmasının bir diğer usulü de *sürsat* şeklinde alınmasıydı. Kelime manası itibarıyla belli bir miktardaki erzakın tayin edilen yere sürülmesi, nakledilmesi manasına gelir. Osmanlı mali literatüründe sürsat için *bedeleyn-i nüzül* ve *sürsat akçası* terimleri kullanılır.¹⁴ Sürsat, savaş zamanlarında halktan avarız hanesi hesabına göre alınmayan ve ücreti ödenen bir vergidir. Bu vergide mükelleften alınan meta, devletin belirleyeceği fiyat üzerinden alınır ve devletin alacağı mal kimseye satılmazdı. Sürsat, mühimme kayıtlarındaki ismiyle satış sahiplerine "*bâis-i kisb-i ticaret*", alış sahiplerine "*sebebi sa'at-ı maişet*" yani zahire sahiplerine kâr, ordunun iaşesine bir genişleme ve ferahlama sebebidir.¹⁵ Mükellefiyet itibarıyla istenen erzakın orduya devlet tarafından belirlenen fiyat üzerinden satılmasıdır. Bu alışveriş bir pazar kurulması suretiyle ve serbest fiyat belirlenmesiyle erzak sahipleri ile asker arasında gerçekleşmiyordu. Bu erzak, ordu nüzül eminine teslim ediliyor ve bedeli erzakı getiren mükellefe ödeniyordu.¹⁶ Sürsat zorlayıcı olması itibarıyla bir mükellefiyet olmakla beraber hukuki durum itibarıyla da sözleşmeli bir müesseseydi. Yine nüzülden farklı olarak sadece buğday ve arpa cinsinden değil; yağ, bal, koyun, ot, saman ve odun gibi daha geniş bir ürün çeşidinden de alınırdı.¹⁷ Bunun yanı sıra sürsat vergisi, nüzül vergisi gibi avarız hanesi hesabına göre alınmazdı, bunun miktarı sürsattan sorumlu olan bütün kazanın avarız hanesinin toplamı göz önüne alınarak alınırdı.¹⁸ Nüzül vergisinde olduğu gibi, bazı zaruri hâller dışında, bu vergiden muaf bir zümre yoktu.¹⁹

Sefere giden ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için bir üçüncü yol daha vardı. Bunun adı "*ıştira*" idi. Kelime olarak satın alma, mübayaa olarak zikredilen ıştırta; nüzül ve sürsattan alınan zahirenin eksik olduğu durumlarda piyasa fiyatı üzerinden halktan alınırdı. ıştırta genellikle nüzülden ve sürsattan toplanması gereken zahire eksik kaldığında ve uzun sefere çıkan ordunun gidiş ve dönüş yolunda yiyecek sıkıntısı çekmemesi amacıyla satın alınıyordu. ıştıradaki amaç da nüzül ve sürsattaki gibi ordunun geçeceği güzergâha ordu geçmeden önce ihtiyaç olan zahireyi depolamaktır. Nüzül ve sürsatta nakliye, toplanan bölgeye aitken ıştırada devlete aitti. ıştırta iki şekilde alınıyordu: serbest ıştırta, mükellefiyet şeklinde ıştırta.²⁰ Serbest

⁸ Barkan, "Avarız," 15; Halil Sahillioğlu, "Avarız," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 108.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 149.

¹⁰ Ömer İşbilir, "Nüzül," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 311.

¹¹ Güçer, Hububat Meselesi, 69.

¹² Güçer, Hububat Meselesi, 69.

¹³ Güçer, Hububat Meselesi, 70.

¹⁴ Güçer, Hububat Meselesi, 104.

¹⁵ Güçer, Hububat Meselesi, 93.

¹⁶ Güçer, Hububat Meselesi, 103.

¹⁷ Polat, "Osmanlı Sefer Organizasyonunda Pratik Çözümler," 163.

¹⁸ İşbilir, "Nüzül," 311; Güçer, Hububat Meselesi, 94.

¹⁹ İşbilir, "İaşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri," 18.

²⁰ Güçer, Hububat Meselesi, 115-27; İşbilir, "İaşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri," 28.

İştira ise iki şekilde yapılıyordu: Birincisi normal serbest ticaret şartlarına bağlı olarak piyasa fiyatına göre “*narh-ı cari*” veya “*narh-ı ruzi*” usulüne göre toplanıyordu. Diğer bir usulü de devletin belirlediği fiyat üzerinden toplanması şeklinde gerçekleşiyordu.²¹ İştiranın bir diğer usulü de mükellefiyet şeklinde idi. Uygulama usulü itibarıyla sürsat gibi devletin tespit etmiş olduğu fiyat üzerinden halkın belirlenen miktardaki erzakı teslimine mecbur bırakılması şeklinde oluyordu.²² Kazadan belirlenen miktardaki zahire tahsil ediliyordu. Bu yönüyle olağanüstü şartlarda alınan vergi statüsüne dönüşmüş oluyordu.²³

17. yüzyılda uzayan savaşlar ve bunların çok cepheli olması hem vergilerin miktarının arttırılmasına hem de yeni vergiler ihdas edilmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum reayanın şikâyetine yol açmış, bu durum bilhassa Balkan coğrafyasındaki gayrimüslim halkın devlete sadakatini sarsmıştı. Anadolu’da da durum farklı değildi. Ağır vergi yükü altında ezilen reaya ya isyancı gruplara katılmış ya da toprağını terk etmişti. Buna *cela-yı vatan* denilmekteydi.

Osmanlı Devleti’nde durumun vahametinin farkına varan bazı devlet adamları bunun için çözüm üretmeye karar vermişti. Bunlardan biri, Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa’dır. Nitekim Nizam-ı Cedit tabiri, III. Selim döneminden önce Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa döneminde kullanılmıştır. Bunun en önemli sebebi, Paşa bozulan mali ve askerî düzen için birtakım ıslah çalışmaları yapmıştır. Savaşların uzun sürmesi, çoğunlukla kaybedilmesi askerinin ganimet ve kılıç hakkından mahrum olmasına, bununla birlikte isyan etmesine sebebiyet veriyordu. Devlet, kayıpları vergilerle telafi etmeye çalışıyor, bu da halkta huzursuzluğa yol açıyordu. Özellikle gayrimüslim halk fazla vergiler sebebiyle Osmanlı Devleti’ne sırt çevirebiliyordu. Keza Viyana mağlubiyeti (1683) sonrası bunun örnekleri görülmüştür.²⁴ Savaş maliyesinin en önemli gelir kaynağı olan tarım ve hayvancılık, çiftçilerin topraklarını terk etmesi sebebiyle sıkıntılı zamanlardan geçiyordu.

Suistimalleri, halkın çektiği sıkıntıları gören ve getirilen ilave vergilerin devletin de içinde bulunduğu mali bunalımdan kurtarılmasına yetmeyeceğini İstanbul kaymakamlığı zamanında gören Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa, sadareti sırasında (1689-1691) bu vergileri kaldırmıştı. Paşa sadarete gelir gelmez taşra yöneticilerine reaya üzerindeki zulmün kaldırılması için adaletnameler çıkartmıştı. Defterdarlığa İsmail Efendi’yi getirip maliyeyle ilgili detaylı çalışmalar yaptırmıştı. Çok önemli mali politikalar geliştirip birçok vergiyi ya kaldırmış ya da düzenleme getirmiştir. İç göç hadiselerinin önüne geçmek, özellikle gayrimüslim tebaanın gönlünü ve bağlılığını kazanmak için Köprülü Fazıl Mustafa Paşa büyük gelir kaynağı olan avarız türü vergileri kaldırmıştır.²⁵ Bu dönemdeki savaşlarda erzak ihtiyacı hâsıl olduğunda hepsi bedeli ödenmek kaydıyla halktan satın alınmış ve reaya yük olmamıştır.²⁶ Kaynaklarda belirtilmediği için muhtemelen bu iştira usulü yapılmamıştı. 1691 yılındaki Avusturya Seferi dönüşünde Mevkûfat Kalemindeki defterlerin hepsini yakılmak üzere Edirne’ye göndermiş, Slankamen Muharebesi’nde hayatını kaybetmesi sebebiyle planları sonuçsuz kalmıştı.²⁷ Köprülü Fazıl Mustafa Paşa’nın ölümünden sonra yerine gelenler, kaldırılan vergileri geri getirmekle kalmamış, iki yıl süreyle alınmamış vergileri de tahsil etmişlerdi.²⁸ Tanzimat sonrasında içinde nüzül, sürsat gibi avarızın olduğu tüm örfî tekâlif kaldırılmıştı.

²¹ İşbilir, "İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri," 29.

²² İşbilir, "İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri," 29; Güçer, Hububat Meselesi, 121.

²³ Güçer, Hububat Meselesi, 124.

²⁴ Fehmi Yılmaz, "The Life of Köprülüzade Fazıl Mustafa Pasha and his Reforms (1637-1691)," Osmanlı Araştırmaları Dergisi 20, Sayı. 20 (2000): 181-82.

²⁵ Abdülkadir Özcan, "Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 263; İşbilir, "Nüzül," 312.

²⁶ Zeynep Aycibin, "XVII. Yüzyıl Sadrazamlarından Köprülü-zade Mustafa Paşa Döneminde Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal durumu" (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2001), 50-51.

²⁷ Aycibin, "Köprülüzâde Mustafa Paşa ve Dönemi," 93-94; İşbilir, "Nüzül," 312.

²⁸ Abdurrahman Vefik Sayın, Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi), trans. Hakan Özkan (Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları, 1999), 305.

2. Olağanüstü Vergilerin Toplanması Sırasında Yaşanan Bazı Sıkıntılar

Nüzül vergisi ilk uygulanmaya başlandığı yıllarda olağanüstü durumlarda ve savaş zamanlarında alınır. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) zamanında sadece bir kez alındığı bilinmektedir.²⁹ Fakat 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın başlarındaki uzun süren savaşlar ve iç isyanlar sebebiyle her yıl alınan bir vergi hâline dönüştü. III. Mehmed'in saltanatı (1595-1603) itibarıyla her yıl alınmaya başlandığı söylenebilir.³⁰ Nüzülün büyüklüğü seferin ve ordunun durumuna göre değişiyordu. Sefer büyükse ve ordu kalabalıksa buna göre toplanan nüzülün büyüklüğü de ona göre büyük olurdu. Şayet belirlenen miktar dışında seferin durumuna göre bir artış oluyorsa toplanan nüzül de ona göre genişletilebiliyordu.

İstenilen zahirenin mükelleften alınıp belirlenen yere nakline o bölgenin kadıları memur edilirdi. Osmanlı Devleti savaş kararı aldığı zaman ordunun iâşesini temin etmek için merkezde maliyeye bağlı mevkufat kalemindeki defterlerden suretler çıkarılarak mahallî kadılara nüzül emirleri gönderilirdi. Toplanması gereken bu verginin tahsili, ulaşması ve gecikmemesi için kadıların yanında olan avarız hanesinin defter suretlerine göre yapılması emredilirdi.³¹ Kadılar, tespit edilen bu vergileri o bölgedeki itimat edilebilecek kişilerle birlikte, avarız hanesi defterinde kayıtlı olan avarız hanesine dâhil olanlardan âlâ, evsat, ednâ olmak üzere toplardı. Nüzül vergisini toplama vazifesi kadılar dışında diğer devlet görevlilerine de tevdi edilebiliyordu. Örneğin 1579 yılında sefer organizasyonu yapılırken Karaman beylerbeyine nüzül zahiresinin toplanması emredilmişti. 1585 yılında Halep, Diyarbakir, Rum ve Zulkadriye beylerbeylerine ve bu eyaletlerdeki sancak beylerine kadıların nezaretinde toplanan nüzülün usulüne göre toplanıp toplanmadığını kontrol etmeleri emredilmişti.³² İtimadına güvenilecek kişiler olan köylerde köy imamı, kethüdası ve köyün ihtiyarları tarafından aynı usule göre toplanıyordu.³³

1595 yılında Köstendil, Çirmen ve Niğbolu sancağındaki kadılara gönderilen hükümlere göre bu sancaklarda halktan sefer nedeniyle vergi toplayan görevlilerin, ellerinde bulunan emr-i şerife göre değil emredilen miktardan fazla vergi toplamaları nedeniyle bölge halkından Divan-ı Hümayuna şikâyet olmuştu. Söz konusu fazla toplanan paranın eksiksiz olarak sahiplerine geri verilmesi hakkında adı geçen kadılara emirname gönderilmiştir.³⁴

1595 tarihinde Berkofça kadısına gönderilen hüküm, fazla miktarda alınan verginin istismarcı devlet görevlileri tarafından alındığını gösteren en uç örneklerinden sayılabilir. Berkofça kasabası sakinlerinden olan ulema, suleha, eimme, huteba ve diğer âyan tarafından gönderilen mahzarda kasaba ahali eski kadıları Mevlânâ Mehmed'i yaptıklarından dolayı şikâyet etmişlerdi. Bu mahzara göre Mevlânâ Mehmed sürsat ve nüzül-i avarız vergilerini sorumlu olduğu bölgeden emr-i şerife aykırı olarak ve yanında yirmi atlı ile birlikte halkın zararına olarak fazla şekilde toplamıştı. Emr-i şerife göre tekâlif-i örfiyeden muaf olanların vergiye dâhil olduklarını söyleyerek hukuksuz olarak halkın parasını alıp mirîye teslim etmemişti. Anlaşılan bu meblağı kendi zimmetlerinde alıkoymuşlardı.³⁵

1605 yılında Biga sancağına bağlı Çan kazası ahalisinin gönderdiği arzuhâlde yer alan bilgiler eşkıyalığın sadece silah zoruyla cebren yapılan bir şey olmadığını, aynı zamanda görevini suistimal eden memurlar vasıtasıyla yapıldığını da göstermektedir. Bu arzuhâlde Çan kazasında zuhur eden eşkıyanın reayaya zulmetmesinin yanı sıra adı geçen bölgeye tayin olunan

²⁹ Kazıcı, "Osmanlılarda Örfi Vergiler," 295.

³⁰ Selânikî Mustafa Efendi, Tarih-i Selânikî, Cilt. 2 (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1989), 785.

³¹ Mehmet Ali Ünal, 44 Numaralı Mühimme Defteri (İzmir: Akademi Kitabevi, 1995), 2.

³² Süleyman Polat, IV. Murad'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi (Ankara: Atase Yayınları, 2015), 204.

³³ Sahillioğlu, "Avarız," 108.

³⁴ Abdullah Tanrıvermiş, "72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (VR.1-230)" (Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi, 2014), 75-76.

³⁵ Zafer Şahin, "72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (VR. 231-473) İnceleme-Metin" (Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi, 2014), 322.

kadınların mahkeme binalarında oturmayıp yanlarına aldığı beş on neferle karyeleri gezip, halka yaptığı zulümlerden bahsetmiştir. Çeşitli bahanelerle halkın yiyeceklerine el koyup ortada herhangi bir problem yokken eşkıya ve fesat var yalanıyla milletten nüzül, sürsat gibi vergiler toplamışlardı. Üstelik bunu yaparken defterde belli olan avarız miktarı üzerinden değil kendi belirlediği miktar üzerinden yapmışlardı. Bölgede bulunan bazı konargöçer yörük taifesini avarız hanesinde değilken kendilerinin uydurduğu avarız defterinde varmış gibi göstermişlerdi. Bu deftere göre haneden haneye değişen ve değişik senelerde kendisi için para, yağ, bal, arpa gibi mahsuller toplamışlardı. Bölge halkı bu kadınların ahkâm-ı şeriyeye göre hareket etmediğini, gelen kadınların da bu şekilde hareket ederlerse kendilerinin perişan olacağını Divan-ı Hümayuna bildirmişti.³⁶

1605 tarihinde eşkıyalık yoluyla vergi tahsiline mâni olan kişiler hakkında Elmalı Kadısı Mevlânâ Mahmud Efendi'nin yazdığı mektup da bu bağlamda dikkat çekicidir. Sabık Teke sancağı beyi Ahmed Bey'in oğlu Mehmed Çavuş yanına bine yakın eşkıya ve sekbanı toplanmıştı. Bu mühimme kaydına göre Mehmed Çavuş ve adamları birlikte Teke'de bulunan bir karyeye giderek orada bulunan kişilerin hayvanlarının yiyeceklerini alıp, tüm erzaklarını ve koyun-kuzu gibi hayvanlarını yemişlerdi. Geri kalan yiyecek mallarını yine bu karye vatandaşlarının katır ve develerine yüklemişlerdi. Hizmet etmek bahanesiyle halkı hapsedip üçer dörder yüz kuruşlarını almışlar, Finike Kalesi'ni işgal edip sabık Teke Beyi İbrahim'i öldürmüşlerdi. Bu arada Kızılkaya Pazarı denilen yerde Teke nazırları olan Derviş ve Bali Beylerin üzerine yürümüşler, fakat savaşı kaybederek Finike Kalesi'ne çekilmişlerdi. Teke Beyi Semender'in adamları Bey'e ait olan haslardan topladıkları akçeyi Semender Bey'e götürürlerken ellerinden almışlar, nüzül vergilerini toplamakla görevli olanları bundan menedip topladıkları nüzül mallarını ellerinden almışlardı. Elmalı kadısı Mevlânâ Mahmud Efendi'ye göre şayet bu şakilerin hakkından gelinmezse üç dört kadılık halkının perakende ve perişan olması kaçınılmazdı.³⁷ Divan-ı Hümayundan gelen cevapta durumun teftiş edilerek hak sahiplerine haklarının verilmesi, ehl-i fesat kimselerin suret-i sicilleriyle yazılıp verilecek emre göre onlara muamele edilmesi, şayet bu suçlu kişiler şedit kimselerse gecikmeden haklarından gelinmesi emredilmişti.³⁸

Cebir zoruyla vergi toplanması konusunda verilecek misallerden bir diğeri 1595 yılında Babaağaç'ta yaşanmıştır. İlgili kayda göre, Kara Sefer isimli suhte, Babaağaç'ta çeşitli suçlara karışmış bir kişiydi ve işlediği kötü fiillerde yanında bulunan suhteler vardı. Bir başka deyişle Celâlî desteğiyle bölgeye zulüm etmişti. Bölgeden toplanması gereken nüzül vergisinin ödenmemesi için halka yemin ettirmiş, hatta insanların yeminlerinden dönmemesi için şart-ı yemin de ettirmişti. Muhtemelen yaptığı soygun, işlediği cinayetler ve zorbalığıyla halkın gözünü korkutmuş olan bu kişi, sadece toplanması gereken vergiyi engellemekle kalmamış, Babaağaç'ta bulunan caminin imam hatibine "*Ben senin hükmünü kabul etmemem.*" diyerek görevini yaptırmayacak kadar ileri gitmişti. Hatta kadı ve cemaatinin önünde beratla atanmış hatibi kürsüden indirip kendine bağlı birini atama cüretini dahi göstermişti. Üstelik kürsüden indirdiği hatibi fazladan altını var diyerek de katletmişti.³⁹

Avarız-ı divaniye vergisini toplamakla yükümlü kişilerin vazifelerini yaparken karşılaştıkları zorluklara bir diğer misal, 1607 yılında Göynük kadısı Mevlâna Mehmed Efendi'nin Divan-ı Hümayuna gönderdiği mektupta rastlanılmaktadır. Kadı efendinin mektubuna göre Eskişehir ve Karacaşehir kadılıklarından ümera ile sürsat zahiresi toplamaya gelen sipahi oğlanlarından Mahmud adlı şahıs mübaşir tayin edilmişti. Kendisine verilen fermana göre zahire toplama görevinde iken silahtar zümresinden olan Ramazan adlı şahıs ve

³⁶ Selçuk Demir, "75 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 1-171)" (Yüksek Lisans Tezi Atatürk Üniversitesi, 2008), 104.

³⁷ Demir, "75 Numaralı Mühimme," 60.

³⁸ Demir, "75 Numaralı Mühimme," 60-61.

³⁹ Tanrıvermiş, "72 Numaralı Mühimme," 83.

ona tabi olan şaki grubu sipahi Mahmud'un evini basıp ev halkının mal ve mülkünü almış, hatta bir hizmetkârını zorla götürmüş ve pek çok zulüm yapmıştı.⁴⁰

1605 tarihinde avarız vergisi toplanması hususunda çıkarılan engeller konusundaki bir diğer örnek ise İzladı'da yaşanmıştır. Avarız vergisi toplamakla görevli Süleyman Çavuş ve Receb adlı kişiler İzladı'da hane başına beşer yüz akçe bedel-i nüzül toplamak üzere vazifelendirilmişlerdi. Adı geçen yere varıldığında erbab-ı timardan Mustafa adlı kişi altı yedi hane başına beş yüz akçenin çok olduğunu, şayet üç yüz akçe toplanmazsa vergi toplanmasına engel olacağını söylemişti. Muhtemelen görevliler emredilen miktarı toplamaya karar verince Mustafa adlı kişi vergi toplanmasına mâni olmaya çalışmıştır. Burada hane konusunda açık bir beyan olmadığından en son kullanılan ifadeye dayanarak altı yedi hanenin bir avarız hanesine denk geldiği varsayılabilir.⁴¹

3. Vergilerin Menzillere Ulaştırılmasında Yaşanan Problemler

Kadınların buradaki görevi nüzülün toplanması, nakliye için gerekli malzemelerin ve nakliyecilerin temini ve ihtiyaç hâlinde nüzül zahiresinin orduya kadar götürülüp teslim edilmesiydi.⁴² Nüzül toplanmasında kaza birimi esas almırdı bundan dolayı kadınların yetki alanı öne çıkarılırdı.⁴³ Fakat bazı zamanlarda kadınlar yerine bu iş için merkezden birileri görevlendirilirdi. İstenilen yere gelen mal, nüzül eminine teslim edilir veya sefer güzergâhında önceden belirlenmiş zahire ambarlarına depolanırdı.⁴⁴ Tahsil edilen un ve arpanın teslim edildiği yer genellikle *mahall-i me'mure* olarak geçmektedir. Askerî seferler için toplanan nüzül vergisi nev'inden vergiler savaş mahallinin gerisindeki yerleşim yerlerinde bulunan ambarlarda muhafaza ediliyor ve orduya buradan naklediliyordu.

Taşınan nüzül zahiresinin sevki için gereken çuval ve yol esnasında yağmurdan korunması için örtülen örtülerin temini mükelleflere aitti. Zahirenin nakil masrafları nüzül ihracından sorumlu kazalara yüklenebildiği gibi, ücret karşılığında da zahire nakliyesi yaptırılabilirdi. Zahireleri taşıma ile görevli kişilere *mekkâreci* denirdi. Mekkâre, kiralama bedeli karşılığında yük taşıyan hayvan, araba ve bunların sahipleri için kullanılan tabirdir.⁴⁵ Seferlerde taşıma işleri için at ve katırın yanı sıra deve de kullanılırdı ve buna "*kirâye-i şütürân*" adı verilirdi.⁴⁶ Develerin kullanılmasının muhtemel en önemli sebebi ata nazaran daha avantajlı olmasıdır. Sefer için talep edilen develer katar olarak talep edilir, her bir katar altı deveden oluşurdu.⁴⁷ Devenin uzun mesafede yük taşıma kapasitesi 300 kg civarındayken kısa mesafede bu miktar daha fazla olabiliyordu. Bununla birlikte deve, uzun yol, sıcak ve soğuk hava, açlık ve susuzluk bakımından attan daha dayanıklı bir hayvandı. Bu sebeplerden ötürü taşıma işlerinde deve daha fazla tercih ediliyordu.⁴⁸ Kullanılan bu develer genellikle göçebe hayatı yaşayanlardan veya ticaretle meşgul olanlardan temin ediliyordu.⁴⁹ Sefer esnasında taşıma ile görevlendirilecek olan develer için divandan beylerbeyi, sancak beyi veya kadınlara emirler

⁴⁰ Yeliz Karataş, "18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H.1013-1015/M.1604-1607) (vr.1-130) (İnceleme- Metin-İndeks)" (Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi, 2017), 476.

⁴¹ Adem Keleş, "75 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 172-331)" (Yüksek Lisans Tezi Atatürk Üniversitesi, 2011), 173.

⁴² Ünal, 44 Numaralı Mühimme Defteri.

⁴³ İşbilir, "Nüzül," 311.

⁴⁴ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı," Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: İrcica, 1994), 539. İşbilir, "Nüzül," 311.

⁴⁵ Ömer İşbilir, "Mekkâre," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 554.

⁴⁶ Mehmet İpçioğlu, "Kanuni Süleyman'ın Estergon (Esztergom) Seferi 1543 (Yeni Bir Kaynak)," Osmanlı Araştırmaları X (1990): 155.

⁴⁷ Polat, IV. Murad'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi, 82; Mustafa Öztürk, "Osmanlı Devletinde Hayvancılığın İktisadi Boyutu," BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi 1, Sayı. 1 (2019): 41.

⁴⁸ İlhan Şahin, Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler, Nomads in the Ottoman Empire (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006), 202.

⁴⁹ Şahin, Konar-Göçerler, 203.

gönderilmek suretiyle karar çıkardı. Çıkan karar neticesinde develerin temin edilmesi için bir görevli vazifelendirilirdi. Fakat devlet hizmeti için dahi olsa sipahi rızası olmadan ve taşıma fiyatında anlaşmaya varılmadan develerin cebren alınmaması ve kullanılmamasına dair çeşitli emir ve hükümler vardır.⁵⁰

Celâlî eşkıyasının nüzül vergilerinin toplanmasını engellemesi hakkında Mevlânâ Hacı Hüsam vasıtasıyla gelen bilgiler oldukça önemlidir. 1604 yılında Kalecik kadısı olan Mevlânâ Mehmed gelen emir üzere *bedel-i kürekçi* ve *bedel-i nüzül* toplamak üzere Kengiri'ye (Çankırı) gelmişti. Fakat Celâlîler bu bölge halkına zarar vermiş, mallarını, hayvanlarını ve yiyeceklerini yağmalamışlardı. Bu nedenle elinde verecek malı olmayan halktan bedel-i nüzül ve kürekçi vergileri zamanında alınamamıştı. Vergi zamanı tahsilat mahkemesi kuran Mevlânâ Mehmed'in meclisini Kanlı Veli adlı Celâlînin Şehresîğmaz İsa adlı adamı basmış; bütün atlar, katırlar, mallar ve erzak yağmalanmıştı. Kanlı Veli, toplanan mirî akçeyi gasp edip Mevlânâ Mehmed'e hakaretler savurmuştu. Kalecik kazasından ayrılmış olan Kadı Abdulvahab'ın adamlarından Mehmed ve Ali otuz kadar eşkıya ile mahkemeyi basıp toplanan akçeyi gasp etmişler ve bu sebepler neticesinde bedel-i nüzül ve bedel-i kürekçi zamanında toplanamamıştı.⁵¹

Avarız vergisi toplanması sırasında yaşanan eşkıyalık olayları bazen vergiler toplandıktan sonra da yaşanmıştır. 1606 yılında Şark seferi mühimmatı için toplanan sürsat zahiresi ambara konulduktan sonra Danişmendli karyesinden Dîvâne İbrahim, Serseri Halil ve Körpe Şakird'in etraflarına topladıkları eşkıyayla birlikte ambardaki zahireyi yağma etmişlerdi.⁵²

1607 tarihinde Akşehir kazasında sürsat tahsiliyle alakalı yaşanan bir olay da oldukça ilginçtir. Akşehir sancakbeyi olan Sinan Bey Divan-ı Hümayuna gönderdiği mektupta, emr-i şerif üzere sürsat zahiresi toplamaya gittikleri kaza ahalisinin Celâlî Celâlîlerin gadrine uğramış olan halkının perişan bir hâlde dağlara sığındığını yazmıştı. Bundan dolayı vergi toplanması da mümkün olamamıştı. Mektubun devamında Tuğlüzade Ali'nin bu işi yapmaya kadir kişi olduğu yazılmıştı. Divan-ı Hümayundan gelen cevapta bu zamana kadar toplanamayan ve yerine ulaştırılmayan sürsattan Sinan Bey sorumlu tutulmuştu. Payitahttan gelen emirde, Tuğlüzade Ali'nin önce dağlara sığınan ahaliyi yerlerine geri götürmesi daha sonra onlardan sürsat zahiresini acilen toplayıp gerekli yere ulaştırması emredilmişti.⁵³

Avarız vergilerinin toplanması sırasında sadece yerel halk sıkıntı çekmemiştir. 1607 yılında vergi tahsildarları da Celâlî eşkıyasının gadrine uğramıştır. Bu tür olaylara dair bir örneğe Beğşehir kadısı olan Mevlâna Ali'nin mektubunda rastlanmaktadır. Dergâh-ı âli çavuşlarından olan Abdi, Cebeci Mustafa ile birlikte vergi toplamak üzere Akşehir'e yakın Çimendere mahallinden geçerken sipahi Tuğlüzade Ali adamlarından olan Kızılbaş Rıdvân, Altıaylık, Süleymân ve Pîrî otuz kırk eşkıyası ile bunlara saldırmıştı. Birçok adamı öldürülen Abdi Çavuş ise güçle kaçarak canını kurtarmıştır. Celâlî eşkıyası bu adamlardan geriye kalan malları, yiyecek ve hayvanları el koymuştu.⁵⁴ Daha enteresan olanı ise önceden avarız tahsildarının yanında olan devletin görevlendirdiği sipahi Tuğlüzade Ali de isyan edip Celâlîlere katılmış, yanında kendisi gibi isyan eden adamlarıyla toplanan vergileri gasp etmişti.⁵⁵

Sefere çıkan ordunun et ihtiyacını karşılamak amacıyla ciddi bir çalışma olurdu. Sefer başlamadan önce ihtiyaca göre koyunların bir kısmı sürsat olarak toplanıyordu. Sürsat olarak toplanıp kasapbaşı veya koyun eminlerine teslim eden kişiye "*zağraf*" denirdi.⁵⁶ Önceden tespit edilen miktar sürsat mükelleflerine havale edildiği gibi, bir kısmı da yine sefer başlamadan

⁵⁰ Şahin, Konar-Göçerler, 204.

⁵¹ Keleş, "75 Numaralı Mühimme Defteri," 224-25.

⁵² Karataş, "18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri," 445-46.

⁵³ Mehmet Şahin, "Kuyucu Murad Paşa'nın Celâlî Seferi Mühimmesi (1607), 8 Numaralı Defter Zeyli" (Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi, 2002), 73-74.

⁵⁴ Şahin, "Celâlî Seferi Mühimmesi (1607)," 107.

⁵⁵ Şahin, "Celâlî Seferi Mühimmesi (1607)," 74.

⁵⁶ Meryem Kaçan Erdoğan, "II. Viyana Kuşatması" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001), 146.

evvel iştırâ usulüyle temin ediliyordu.⁵⁷ Yeniçerilerin et sıkıntısı çekmemesi adına Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) zamanında birtakım tedbirler alınmıştı. Yeniçeriler etin fiyatı kaç akçe olursa olsun okkasını 3 akçeden alıyorlardı, aradaki fark Fatih'in vakfettiği 24.000 altının senelik nemasından (kârından) karşılanıyordu. Fakat bu paranın usulünce kullanılmaması ve israf edilmesinden dolayı Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde Et Meydanı tahsis edilerek uygulamaya devam edildi. Önceki sistemden bir farkı vardı; yeniçeriler okkasını 3 akçeden alırken kalan kısmı vakıftan karşılanıyordu fakat yeni sistemde vakıftaki usulsüzlüklerden dolayı bu fark devlet tarafından ödenmeye başlandı.⁵⁸ “zarar-ı lahm” olarak geçen bu uygulamanın bir örneği Kuyucu Murad Paşa'nın Van Seferi esnasında görülüyor. *Narh-ı ruzî* ile ödenen etin vakıyyesi 7 akçe iken bunun 3 akçesi yeniçeriler tarafından 4 akçesi de mirî tarafından ödeniyordu. 1611 yılında Van muhafazasında bulunan yeniçerilerin aylık et zararının miktarı 34.800 akçeydi.⁵⁹

Nüzül bedeli toplanması sırasında halk çeşitli gerekçelerle vergisini vermek istememiştir. 1597 yılında Hasbahçe kasaplarından Fuad Paşa ve Lasferi adlı kasap Tatarbazarı'ndaki ceplerden ordu için gerekli olan koyunları veya bedellerini tahsil etmek istemişlerdi. Fakat bu bölge cepleri nüzül-i tekâlifin her sene olamayacağını söyleyerek itiraz etmişlerdi. 74 numaralı mühimme defterinde yazıldığı üzere koyunu olandan koyununun, olmayandan bedelinin alınmasını emretmiştir.⁶⁰

Silivri ahalisinin yeniçeriler sürsatının kesretinden şikâyetlerine dair 1596 tarihli istidası bu konudaki en son ve en detaylı örnektir. İstidada yer alan bilgide emr-i şerife göre yeniçeriler Silivri kazasına gelerek halktan elli müdd arpa, on bin akçe, yüz re's koyun, kifayet miktarı yağ ve bal istemişlerdi. Bigados ve Milye karyelerinin zahireleri toplanıp Silivri'ye getiriliyordu. Fakat iki üç senedir Milye ve Bigados'tan hiç zahire gelmemiş, nefs-i kasaba ve Fenar adlı karye fukarası da buradan vergi toplamaya memur olanlar tarafından tüm zahire çekilip kendilerine büyük zulüm yapıldığını beyan etmişlerdi. 1603 yılında Bigados ve Milye kadılığının zahirelerini Dereköy konağına göndererek kendilerinin çok fakirleştiğini yazmışlardı. Bu sene sürsat çekmeye takatlerinin olmadığını, hizmetten başka her sene seksen doksan bin akçelerinin menzil bargirlerine verildiğini söylemişlerdi. İki senedir kendilerine ödeyebileceklerinden fazla yük yüklendiğini, buna takatlerinin olmadığını, şayet Bigados ve Milye zahiresinin Silivri konağına gelmesi emredilmezse sürsat vermeğe daha fazla güçlerinin olmadığını beyan etmişlerdi. Çünkü Bigados ve Milye sürsatının Silivri'ye dahil edilmesi ahalinin avarız hanesi hesabından vergi yükünün azalmasını sağlayacaktı. Durumun bu şekilde devam etmesi hâlinde ise vatanlarını terk etmekten (cela-yı vatan) başka çarelerinin olmadığını ilave etmişlerdi.⁶¹

Avarız vergisi tahsili sırasında vergi vermek istemeyenler bazen hileye başvurarak vergiden kurtulmaya çalışmışlardı. Fakat Osmanlı bürokrasisinde defter tutma geleneği güçlü olduğu için yapılmaya çalışılan hileler çoğunlukla boşa çıkmıştır. 1607 yılında Yenice-i Taraklı kazasında meydana gelen olay buna iyi bir örnektir. Sürsat zahiresi toplamakla görevli memurlar bu kazaya bağlı köylerden vergiyi emr-i şerif üzere toplamalarına rağmen Yenice-i Taraklı merkezinde buna muvaffak olamamışlardı. Nefs-i Yenice-i Taraklı ahali kendilerinin daha önceden Celâlî eşkiyasının gadrine uğradıklarından emr-i şerif gereğince bu vergiden muaf olduklarını söylemişlerdir. Kaza halkından bazıları ise Celâlî zulmünden dolayı habersizce buradan ayrılmışlar ve kendi hisselerine düşen vergi devlet tarafından tahsil edilememiştir. Mühimme kaydındaki hükme göre sürsat zahiresi tekâlif-i örfiyeden olmayıp akçe ile

⁵⁷ İşbilir, "İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri," 47.

⁵⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984), 254.

⁵⁹ İşbilir, "İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri," 46.

⁶⁰ Aydın Acar, "74 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (121-241)" (Yüksek Lisans Tezi Atatürk Üniversitesi, 2015), 100.

⁶¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İbnül Emin, Maliye (İe.Ml.) Dosya No:19, Gömlek Nu:1782. Tarih: 05 Zilhicce 1011 (16 Mayıs 1603).

olduğundan Yenice-i Taraklı kazası ahalisinin bahanesinin aslı olmadığına kanaat getirilmişti. Bundan dolayı verginin hane itibarıyla hem orada bulunanlardan hem de bağlı köylerden toplanması emredilmişti. Burada bahsi geçen sürsat zahiresinin akçe ile toplanmasının nedeni sefer menziline uzak olması ve toplanan malzemenin menzile ulaştırılınca kadar bozulma ihtimalinin bulunmasıdır.⁶²

Bu konuya örnek verilecek bir diğeri ise Edincik'te yaşanmıştı. Edincik kazası naibi Ömer'in 1607 yılında Divan-ı Hümayuna gönderdiği tezkireye göre Edincik kazasından sürsat toplanması için yeniçeri bölükbaşlarından Balizade görevlendirilmişti. Balizade'nin emri şerifle topladığı sürsata itiraz eden halk, kadıya başvurarak avarız-ı divaniye, nüzül, bedel-i nüzül, buğday, arpa, sürsat ve diğer tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olduklarını beyan etmişlerdi. Kendilerinin bu bedeli hane başına yirmi cenah tavuk ve onar cenah piliç şeklinde ödediklerini, buna dair ellerinde emir olduğunu ve bunun haricinde ne bir akçe ne de bir habbe vereceklerini söylemişlerdir. Divan-ı Hümayundan gelen emre göre sürsat zahiresi tekâlif-i örfiyeden olmayıp ordu için akçe toplandığı belirtilmiş, emri şerif gereğince sürsat her ne miktarda ve surette istenmişse o şekilde verilmesi emredilmiştir.⁶³

Avarız türü vergiler toplandığı zaman reaya, vergisini vermemek için çeşitli bahaneler üretmekteydi. Hüdavendigâr livası sancak beyi olan Hasan Bey'e gönderilen 1607 tarihli hükme göre sancağa bağlı Kozğacı nahiyesi halkı emri şerife muhalefet ederek sürsat ve diğer tekâlif vergilerini vermemişlerdi. Nahiye halkı kadılara bu vergiyi vermeyeceklerini söylemişler ve mühimme defterindeki kayda göre buna bir gerekçe de göstermemişlerdi. Devletin hükmüne göre şayet nahiye halkı vergisini vermemekte ısrar ederse il eri ve sancakbeyi müsellemler halkın üzerine giderek şerh haklarından gelmesi ve verginin tahsil edilmesi emredilmiştir.⁶⁴

1596 yılında Manastır ve Florina kadılarına gönderilen hükme göre eski Manastır kadısı geçen senenin nüzülünü tahsil etmesine rağmen, emri şerife uymayarak halktan tekraren "yol nüzülü" diyerek beşer ve altışar yüz akçe toplamıştı. Topladığı nüzülün bir kısmını Belgrad'da bulunan ambara teslim etmiş kalan kısmını kendisine almıştı. Manastır ve Florina kadılarında bu durumun teftiş edilip fukaranın hakkının teslim edilmesi emredilmişti. Emri şerife göre mirî hazineye aktarılması gereken akçenin yeni bir emre ihtiyaç duyulmadan nüzül defterine göre alınması beyan edilmişti. Sabık Manastır kadısı Ahmed geçen senenin nüzülünden 1.037 kile dakik (un), 2.091 şa'irin (arpa), 1.128 kile tereke (buğday, arpa) geriye kalmıştı. Terekenin her kilesi 112 akçeden hesap edilerek toplam 350.336 akçenin tahsil olunup Belgrad'da olan hazinesi amireye ulaştırılması emredilmişti.⁶⁵

Bir başka suistimal örneği bölge ve muhatap cihetiyle çok ilginçtir. Mühimme defterindeki hüküm; kadı ve Türkmen beylerine hitabıyla yazılmasına rağmen hangi bölgedeki kadılara ve Türkmen beylerine yazıldığı belli değildir. Hangi kadılara gönderildiği belli olmayan 1607 tarihli hükme göre orduya yedi bin adet koyun getirmek için birçok defa emri şerif gönderilmesine rağmen herhangi bir koyunun gönderilmediği beyan edilip kadılar ve Türkman-ı Cedid Çelebi voyvodası mesul tutularak tahsil olunan koyun ne kadarsa acilen önce onların, sonra kalan kısmının eksiksiz şekilde tahsil edilerek gönderilmesi emredilmiştir.⁶⁶

1617 tarihinde Yenisehir, Fener, Tırhala, Çatalca, Serfice, Ermiye, Girenye, Velesin ve Platamone kadılarında gönderilen hüküm bir sefer için avarız-ı divaniye vergisi toplanırken birden fazla yerde ortaya çıkan suistimallere bir örnektir. Yukarıda adı geçen kazalardan cizye, celep koyunu akçesi, peksimed tabhı, avarız, nüzül ve eşkinçi akçesi toplamak vs. gibi hizmetlere memur olanlar emri şerife uymamışlardı. Bunun yerine reayadan fazla miktarda

⁶² Şahin, "Celâli Seferi Mühimmesi (1607)," 68.

⁶³ Şahin, "Celâli Seferi Mühimmesi (1607)," 188.

⁶⁴ Şahin, "Celâli Seferi Mühimmesi (1607)," 110.

⁶⁵ Muhammed Uğurlu, "73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi, 2018), 53-54.

⁶⁶ Dilek Şahin, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celâli Hareketleri (8 Numaralı Mühimme Zeyli'ne Göre)" (Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi, 2003), 234-35.

akçe aldıkları ve fukaraya zulmettikleri bildirildiğinden, görevini suistimal eden memurların teftişi uygun görülüyordu. Tırhala sancağının muhafazası hizmetini, bu kazaları iyi bilmesi ve görevindeki tecrübesine binaen sabık Temeşvar beylerbeyi mütekit Muharrem Bey'e verilmişti. Adı geçen yerlerde haksızlık yapanların şer-i şerif marifeti ile davalarının görülmesi ve hak sahiplerine haklarının verilmesi emredilmiştir.⁶⁷

1607 yılında İnsuyı ahalisinden orduya sürsat bedeli için her dört haneden bir vakiyye yağ, bir re's koyun ve dakik istenmesi emredilmişti. Halkın fakir olması ve bu bedeli ödeyemeyecek durumda olmaları sebebiyle avarız-ı divaniyeden muaf olmalarını talep etmişlerdi. Bunun üzerine ahalinin durumu incelenmiş ve her haneden beşer kile arpa alınıp orduya acilen gönderilmesi emredilmiştir.⁶⁸

Ankara sancağında olan kadınlara gönderilen 1607 tarihli hükümde bu kadınlara emr-i şerife göre sürsat zahiresinin toplanması istenmiş, sefer için gerekli olan zahirenin tamamını halkın veremeyeceği beyan edilmişti. Bunun üzerine duruma bakılarak emredilen miktarın yarısının affedilip diğer yarısının Konya'ya gönderilmesi ve gönderilirken belirlenen son miktardan az gönderilmemesi mühimme defterindeki hükümde yer almaktadır.⁶⁹

Bir başka hadise ise şöyledir: 1592 yılında Sart ve İliçe (Ilıca) kadınlara avarız toplanmasına dair hüküm gönderilmişti. Bahsi geçen yerler Birgi kazasına bağlıydı ve Birgi ahalisi, haremeyn-i şerifeyn reayasından olduğundan avarız-ı divaniye haricinde diğer vergilerden muaftılar. Bölge halkı avarız vergilerini Birgi kadısına vermelerine rağmen vergi tahsildarları diğer vergileri de kendilerinden talep etmişti. Birgi ayanından olup Sart ve İliçe (Ilıca)'de oturan eşraftan bazı kişiler Birgi kazasına bağlı olmalarına rağmen vergiyi toplamakla görevli olanların buna dikkat etmediğinden ve kendilerini rencide ettiklerinden şikâyet etmişlerdi. Yapılan incelemelerde adı geçen ayanların beyanlarının doğru olduğu tespit edilip diğer vergilerin Sart ve İliçe (Ilıca) ahalisinden toplanmaması Divan-ı Hümayundan rica edilmişti. Belgede bunun yapılmamasının sebepleri arasında kadınlara rencide edilmemesi için yapıldığı belirtilmiştir.⁷⁰

Bu bağlamda vereceğimiz başka bir örnekte ise halkın vergisini ödeyememe gerekçesi doğrudan aktarılmıştır. 1607'de Karahisar-ı Sahib kazasında sürsat bedelini ödeyemeyeceğini söyleyen ahalinin gerekçesi eşkıya zulmü ve kurumayan hububattı. Karahisar-ı Sahib halkı eşkıya zulmünden dolayı belirlenen sürsat bedellerini birkaç senedir veremediklerini ve bu sene de zahirenin kurumamasından dolayı veremeyeceklerini ve bu vergiden affedilmelerini istemişlerdi. Divan-ı Hümayunun gönderdiği emr-i şerife göre Karahisar-ı Sahib ahalisinden belirlenen miktar yerine toplam 300 kile arpa tahsil edilmesi emredilmiştir.⁷¹

Celâli zulmünden kaçıp İstanbul'a gelen vatandaşların iki kere vergi tahsiline tabi tutulması ilginç bir örnektir. 1607 yılında Taraklı ahalisinden bir kısmı Celâlîlerden kaçarak zaruri olarak -devlet izniyle- İstanbul'a yerleşmişlerdi. Kendilerinden avarız ve bedel-i kürekçi vergisi tahsil edildiği halde, Taraklı'da otururlarken alınan *mirî tavuk* vergisini burada da vermeleri istenmişti. Celâlî gadrine uğrayarak topraklarını terk etmek zorunda kalanların içinde bulunduğu durum Divan-ı Hümayun tarafından malum olduğu ve bu kişilere merhamet edilmesi gerektiği anlaşılmıştı. Bu durumdan şikâyetçi olan şahısların rencide edilmemesi ve mirî tavuk vergisinin alınmaması istenmiştir.⁷²

⁶⁷ Vahdettin Atik Hacı Osman Yıldırım, Dr. Murat Cebeciğlü, Ayhan Özyurt, Mustafa Serin, Fuat Yavuz, Numan Yekeler, 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618): Özet - Transkripsiyon - İndeks ve Tıpkıbasım (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000), 95.

⁶⁸ Şahin, "Celâlî Seferi Mühimmesi (1607)," 103-04.

⁶⁹ Şahin, "Celâlî Seferi Mühimmesi (1607)," 121.

⁷⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (Ts.Ma.E) Dosya No:1288, Gömlek Nu: 67. Tarih: 20 Receb1000 (2 Mayıs 1592).

⁷¹ Şahin, "Celâlî Seferi Mühimmesi (1607)," 169-70.

⁷² Şahin, "8 Numaralı Mühimme Zeyli," 373.

Sonuç

Osmanlı Devleti 16. asrın son yıllarına kadar tekâlif-i örfiye diğer bir adıyla avarız vergilerini sadece savaş zamanlarında alıyordu. Osmanlı-Avusturya Savaşları (1593-1606), Celâli isyanları (1593-1611) ve Osmanlı-İran Savaşları (1603-1612) gibi savaşların aynı dönemde olması ve uzun sürmesi bu vergilerin her yıl alınan vergilere dönüşmesine sebep oldu. Avarız türü vergiler ilk yıllarında nüzül olarak toplanıyordu. Bu vergi zahire olarak toplanıyordu. Daha sonraki yıllarda sürsat adı altında zahire haricinde yağ, bal, et gibi yiyecekler de bu kapsama alınmıştır. Bu iki verginin yetersiz olduğu zamanlarda bedeli devlet tarafından belirlenen satın alınma yoluyla yeni bir vergi çıkarıldı ve buna işтира adı verildi. Bu vergilerde sadece askerin erzak ihtiyacı karşılanmıyordu, aynı zamanda sefer sırasında malzemeyi taşımak için kullanılan hayvanlar ve bu hayvanların yiyecekleri de karşılanıyordu. Vergiler aynı olarak toplandığı gibi nakdi olarak da toplanabiliyordu. Bunun en önemli sebebi vergi tahsil edilen yerlerin sefer güzergâhına yakın olup olmaması ve malzemenin bozulup bozulmamasıydı.

17. yüzyılda savaşların çok cephede olması ve oldukça uzun sürmesi sürekli alınan vergilerde zaman zaman usulsüzlüklere, suistimallere sebep olmuştur. Mühimme defterlerinde bu konuda çok sayıda hüküm mevcuttur. Örneğin Celâli seferi sırasında Kütahya civarında aynı anda üç paşanın vergi ve sipahi toplamak istemesi karışıklığa yol açmıştır.⁷³ Bazı hükümlerde vergiyi toplamakla görevli kadıların kendiliğinden defter uydurup ona göre avarız vergisi topladıkları ve bu vergileri kendi zimmetlerine geçirdikleri görülmektedir. Bazı hükümlerde kadıların topluluklara uydurulan deftere göre muamele edip vergiyi ona göre istediği olmuştur. Halkın vergisini ödeyememekten şikâyetçi olduğu durumlarda Divan-ı Hümayundan gelecek hükme göre hareket edilmiştir. Bu durum bazen o bölge halkının lehine bazen de aleyhine olmuştur. Vergi veremeyecek durumda olanlar topraklarını terk etmekle bir anlamda gözdağı veriyorlardı. Celâli isyanları sonucunda yaşadıkları yerleri terk edenler vardı. Bunların bir kısmı devlet kontrolü dışında olduğu gibi birçoğu da devlet kontrolündeydi. Avarız toplanırken yerlerini terk eden insanlardan hâlihazırda yaşadığı yerde alınması gereken vergilerin alınmasına rağmen, terk ettiği vatanında ödemediği vergilerin de istendiğine dair şikâyetler mevcuttur.

16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın ilk çeyreğinde avarız vergilerinin toplanması sırasında veya menzillere ulaştırıldığı zamanlarda eşkiya saldırılarına uğranılıyordu. Özellikle Celâli isyanları sırasında bunun örneklerine çok rastlanıyordu. Bazı Celâli isyancıları devletin isyancılarla mücadele ve vergileri muhafaza ile görevlendirdiği askerlerdendi. Eşkiya grupları vergi tahsiliyle memur olan görevlilere şiddetle muamele ediyorlardı. Gasp edilen erzak sefer sırasında askerin isyanlarına sebebiyet verebiliyordu.

Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa, vergilerden dolayı halkın çektiği sıkıntıları, toplanması sırasında yaşanan suistimalleri ve devletin bunlardan etkilenmesini kendi sadaretinden önce görmüştü. Sürekli vergilerden bizar olan reaya, topraklarını terk ederek devleti bu önemli gelirden mahrum bırakıyordu. Sınır boylarında yaşayan gayrimüslim halk isyan ederek Osmanlı'ya düşman olan tarafa geçiyordu. Bu gibi sıkıntılardan dolayı halkın devlete olan güvenini yeniden kazanmak için avarız türünden vergilerin tümünü kaldırmış, bu kayıtların tutulduğu mevkufat defterleri yakılmak üzere Edirne'ye gönderilmişti. Sefer sırasında erzak ihtiyacı meydana geldiğinde bedeli devlet tarafından karşılanarak halktan satın alınıyordu. Ancak Paşa'nın Slankamen Savaşı sırasında hayatını kaybetmesi ıslah çalışmalarını yarım bırakmıştı. Nihayetinde tekâlif-i örfiye vergileri Tanzimat sonrasında kaldırılmıştır.

⁷³ Karataş, "18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri," 188; Süleyman Polat, "Osmanlı Taşrasında Bir Celali Yıkımının İzleri: Tavi Halil'in Kütahya (Kazaları) Baskını ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları," Gazi Akademik Bakış 6, Sayı 12 (2015): 37-47.

Kaynakça**Arşiv Kaynakları**

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İbnül Emin, Maliye (İe.Ml.) Dosya No:19, Gömlek Nu:1782. Tarih: 05 Zilhicce 1011 (16 Mayıs 1603).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (Ts.Ma.E) Dosya No:1288, Gömlek Nu: 67. Tarih: 20 Receb1000 (2 Mayıs 1592).

Araştırma ve Telif Kaynakları

Acar, Aydın. "74 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (121-241)." Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015.

Aycibin, Zeynep. "XVII. Yüzyıl Sadrazamlarından Köprülü-Zade Mustafa Paşa Döneminde Osmanlı Devleti'nin Siyasi ve Sosyal Durumu." Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2001.

Demir, Selçuk. "75 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (S. 1-171)." Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2008.

Selânikî Mustafa Efendi. Tarih-i Selânikî. Cilt. 2, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1989.

Erdoğan, Meryem Kaçan. "II. Viyana Kuşatması." Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.

Güçer, Lütfi. XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler. İstanbul: Sermet Matbaası, 1964.

Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atık, Dr. Murat Cebeciğlü, Ayhan Özyurt, Mustafa Serin, Fuat Yavuz, Numan Yekeler. 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618): Özet - Transkripsiyon - İndeks ve Tıpkıbasım. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000.

İşbilir, Ömer. "XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri." Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996.

Karataş, Yeliz. "18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H.1013-1015/M.1604-1607) (Vr.1-130) (İnceleme- Metin-İndeks)." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017.

Keleş, Adem. "75 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (S. 172-331)." Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011.

Kütükoğlu, Mübahat. "Osmanlı İktisadi Yapısı." Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, editör Ekmeleddin İhsanoğlu, 513-650. İstanbul: İrcica, 1994.

Polat, Süleyman. IV. Murad'ın Revan Seferi Organizasyonu Ve Stratejisi. Ankara: Atase Yayınları, 2015.

Sayın, Abdurrahman Vefik. Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistem). Hazırlayan: Hakan Özkan. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları, 1999.

Şahin, Dilek. "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celâlî Hareketleri (8 Numaralı Mühimme Zeyli'ne Göre)." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2003.

Şahin, İlhan. Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler, Nomads in the Ottoman Empire. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.

Şahin, Mehmet. "Kuyucu Murad Paşa'nın Celâlî Seferi Mühimmesi (1607), 8 Numaralı Defter Zeyli." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002.

Şahin, Zafer. "72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (Vr. 231-473) İnceleme-Metin." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.

- Tanrıvermiş, Abdullah. "72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (Vr.1-230)." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.
- Uğurlu, Muhammed. "73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi." Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi, 2018.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Kapukulu Ocakları I. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Ünal, Mehmet Ali. 44 Numaralı Mühimme Defteri. İzmir: Akademi Kitabevi, 1995.
- Ansiklopedi Maddeleri ve Süreli Yayınlar
- Barkan, Ömer Lütfi. "Avarız." İslam Ansiklopedisi, 13-19. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Beydilli, Kemal. "Yeniçeri." Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 450-62. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- İpçioğlu, Mehmet. "Kanuni Süleyman'ın Estergon (Esztergom) Seferi 1543 (Yeni Bir Kaynak)." Osmanlı Araştırmaları X (1990): 137-59.
- İşbilir, Ömer. "Mekkâre." Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 554-55. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- İşbilir, Ömer. "Nüzül." Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 311-12. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Kazıcı, Ziya. "Osmanlılarda Örfi Vergiler Ve Bu Vergilerin Kaynağı Olan Örfi Hukuk." Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı. 4 (1986): 285-310.
- Kurtaran, Uğur. "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik." Turkish Studies 4, Sayı. 7: 2269-86.
- Mustafa, Öztürk. "Osmanlı Devletinde Hayvancılığın İktisadî Boyutu." BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi 1, Sayı. 1 (2019): 28-44.
- Özcan, Abdülkadir. "Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa." Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 263-65. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Polat, Süleyman. "Osmanlı Sefer Organizasyonunda Pratik Çözümler: 1634-1635 (H. 1044) Tarihlerinde Karahisar-ı Şarki'de "Mükellefiyet Şeklinde Yürütülen İştira" ile Zahire Temini." Gazi Akademik Bakış Dergisi 4, Sayı. 8 (2011): 161-74.
- Polat, Süleyman. "Osmanlı Taşrasında Bir Celali Yıkımının İzleri: Tavi Halil'in Kütahya (Kazaları) Baskını Ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları." Gazi Akademik Bakış 6, Sayı. 12 (2015): 35-50.
- Sahillioğlu, Halil. "17. Yüzyıl Sonunda Bolu Livası Sürsat Bedeli." Çele, Sayı. 11 (1964): 15-21.
- Sahillioğlu, Halil. "Avarız." Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 108-09. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Yılmaz, Fehmi. "The Life of Köprülüzade Fazıl Mustafa Pasha and His Reforms (1637-1691)." Osmanlı Araştırmaları Dergisi 20, Sayı. 20 (2000): 165-221.